

СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНІХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ У ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Скоморовський В.Б.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор Університету «КРОК»,*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

e-mail: Vskomor@ukr.net

Скоморовський В.Б. Становлення зовнішніх функцій держави у практиці українського державотворення.

Україна є вільною та незалежною державою з юридичної точки зору. Однак сьогодні, в умовах зовнішньої військової агресії, наша держава змушена відстоювати своє право на незалежність. Така ситуація зумовлює потребу напрацювання дієвих механізмів державотворення та державо-відновлення, докорінної ревізії наявних підходів у цьому зв'язку. Відомо, що призначення кожної держави має свою динаміку. Вона залежить від певного стану суспільства, соціальних завдань та конкретизується насамперед у відповідних напрямках її діяльності – функціях. За найбільш поширеним в науковій літературі визначенням під функціями держави слід розуміти основні напрямки її діяльності. У статті наголошується, що практика державотворення кожної держави проходить свої історичні шляхи. Дослідження історичних подій є актуальним для більшості сфер наукових пошуків, оскільки це дає змогу розглядати питання значно ширше. З цієї причини дослідження становлення зовнішніх функцій держави у практиці українського державотворення не підпадає під виключення. Історико-правові аспекти генези зовнішніх функцій України на шляху до пошуку покращення елементів сучасного державотворення є вкрай важливими та актуальними, адже належне їх вивчення дає можливість реального відображення такого ж тривалого та складного шляху, як і історія становлення самої держави. Становлення зовнішніх функцій має давні традиції, завжди є актуальним та вкрай важливим на етапі проведення правового аналізу в загальній системі юридичних наук, насамперед в науці теорії та історії держави і права. Даною науковою статтею аналізуються періоди додержавних утворень, а також правління визначних князів Київської Русі, які заклали міцний фундамент української державності. Відзначається, що впродовж багатьох років вже після розпаду Київської Русі становище, як і саме формування зовнішніх функцій, було малореалізованим. Новий історичний етап у розвитку української дипломатії наступив після 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Це дало можливість якісного забезпечення реалізації зовнішніх функцій України у наступні історичні періоди.

Ключові слова. Генеза зовнішніх функцій України, історико-правовий аспект, зовнішні функції, державотворення, Україна, додержавні утворення.

Skomorovskyi V.B. Establishment of the external functions of the state in the practice of Ukrainian state-formation.

Ukraine is a free and independent state from a legal point of view. However, today, in the conditions of external military aggression, our state is forced to defend its right to independence. Such a situation necessitates the development of effective mechanisms for state creation and state restoration, and a fundamental revision of existing approaches in this regard. It is known that the appointment of each state has its own dynamics. It depends on a certain state of society, social tasks and is specified primarily in the relevant directions of its activity - functions. According to the most common definition in the scientific literature, the functions of the state should be understood as the main directions of its activity. The article emphasizes that the practice of state formation in each state follows its own historical path. The study of historical events is relevant for most areas of scientific research, as they allow to consider

issues much more broadly. For this reason, the study of the formation of the external functions of the state in the practice of Ukrainian state-building is not excluded. Historical and legal aspects of the genesis of Ukraine's external functions on the way to the search for improving the elements of modern state-building are extremely important and relevant, because their proper study provides an opportunity to reflect the same long and complex path as the history of the formation of the state itself. The formation of external functions has long traditions, is always relevant and extremely important at the stage of legal analysis in the general system of legal sciences, primarily in the science of theory and history of the state and law. This scientific article analyzes the periods of pre-state formations, as well as the reigns of notable princes of Kyivan Rus, who laid a solid foundation for Ukrainian statehood. It is noted that for many years already after the disintegration of Kyivan Rus, the situation, as well as the formation of external functions, was poorly implemented. A new historical stage in the development of Ukrainian diplomacy came after July 16, 1990, when the Verkhovna Rada adopted the Declaration on State Sovereignty of Ukraine. This made it possible to qualitatively ensure the implementation of Ukraine's external functions in the following historical periods.

Key words. Genesis of external functions of Ukraine, historical and legal aspect, external functions, state formation, Ukraine, pre-state formations.

Постановка проблеми. Держава є соціальним інститутом для здійснення управління суспільством. Водночас державотворення є складним тривалим процесом, спрямованим на становлення держави, який включає культурні, політичні, релігійні та інші чинники. Еволюція державотворення в історії є складним процесом, який включає формування та трансформацію політичних утворень від найдавніших спільнот до сучасних національних держав. Покращення механізмів сучасного державотворення вважаємо не можливим без дослідження його історико-правових аспектів зародження та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З даної проблематики ґрунтовними розробками відзначились Б. Андрусин, О. Бандурка, М. Буцан, О. Головка, З. Гоменюк, О. Дурман, В. Опришко, О. Передерій, О. Скакун, С. Шимон, Ф. Шульженко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналізуючи наукові дослідження, присвячені питанню євроінтеграції України, її необхідності вступу до НАТО, налагодження становища у внутрішньому та зовнішньому житті держави чи піднімаючи питання про імплементацію або оновлення тих чи інших підходів, на наш погляд, не можна оминати історико-правові аспекти формування зовнішніх функцій в країні. Ефективний розвиток держави можливий за умови належного врахування подібного позитивного досвіду минулих епох.

Метою даної статті є дослідити питання становлення зовнішніх функцій держави у практиці українського державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна проходить тяжкі етапи державотворення, війна стала викликом та черговим випробуванням для українського народу. Сьогодні наша держава змушена відстоювати своє право на незалежність, використовуючи при цьому вже наявний досвід боротьби, набутий у попередні історичні періоди. Історико-правові аспекти національного державотворення є актуальними для більшості сфер наукових пошуків, а тому дають змогу розглядати питання значно ширше. У цьому контексті дослідження процесу становлення зовнішніх функцій держави у практиці українського державотворення не становить виключення. Така постановка задачі доволі актуальна у контексті напрацювання дієвих механізмів державотворення та державовідновлення і тим самим покликана сприяти оновленню вже наявних підходів у цьому напрямку.

Призначення кожної держави має свою динаміку. Вона залежить від певного стану суспільства, соціальних завдань та конкретизується насамперед у відповідних напрямках її діяльності – функціях [1, с. 375]. Наявна наукова література містить досить поширені визначення про те, що під функціями держави потрібно розуміти основні напрямки її діяльності. Такої думки дотримуються зокрема М. Буцан, яка зазначає, що це основні напрямки діяльності з наявною сукупністю інструментів та засобів щодо здійснення цієї діяльності [2, с. 409] та О. Скакун, яка стверджує, що функції держави – це основні напрямки її діяльності, що зумовлені її цілями і завданнями та конкретизують її сутність [3, с. 137].

Сама держава є соціальним інститутом для здійснення управління суспільством. Процес самого державотворення є складним і тривалим, він спрямований на становлення держави і включає в

собі різного роду чинники, такі як: культурні, політичні, міфологічні, релігійні. Еволюційні періоди державотворення в історії є складним процесом, які включають формування та трансформацію політичних утворень від найдавніших спільнот до сучасних національних держав. Ряд сучасних авторів вважає, що «наукове пізнання держави будь-якого історичного типу передбачає розгляд її функцій, які є найважливішими якісними характеристиками та орієнтирами не лише держави як специфічної форми організації публічної влади, а й як організації суспільства в цілому» [4, с. 98].

Безумовно, досліджуючи генезу зовнішніх функцій України, як і будь якої іншої держави, визнаємо, що це питання має давні традиції й виступає дзеркальним відображенням того ж довгого та складного шляху, як і історія становлення самої держави, проте завжди є актуальним та вкрай важливим на етапі проведення правового аналізу в загальній системі юридичних наук, та, насамперед, в науці теорії та історії держави і права. Такої думки дотримуються деякі українські дослідники зазначаючи, що саме функціональний підхід до з'ясування сутності держави дає змогу визначити її соціальну роль і призначення в суспільному житті, зміст діяльності, завдання відповідно до того чи іншого історичного етапу розвитку, механізм держави, за допомогою якого питання загальносуспільного значення вирішуються та здійснюється управлінська діяльність [5]. На переконання О. Дурман, «витоки української зовнішньої політики є значно глибшими. Її коріння слід шукати на стику візантійської і римської традицій, що лежать в основі усіх сучасних європейських держав» [6, с. 23].

Одним з перших дипломатичних візитів вважається візит київського князя Кия до столиці Візантії Царгорода 530 року. За результатами таких взаємин між Юстиніаном I і Києм був укладений договір про припинення нападів підлеглих князю племен на Візантію та її придунайські землі і перехід їх на службу до імперії [7, с. 5-6]. На цьому міжнародні договори додержавних утворень: Антського союзу та слов'янських вождівств із наймогутнішою тогочасною європейською державою – Східною Римською імперією лише беруть початок.

За черговим візантійсько-антським мирним договором 545 року Анти мали оселитися на лівому березі Дунаю навколо збудованої в Дакії ще імператором Траяном, на той час спустілої, фортеці Турріс. За дотримання мирних відносин і оборону Візантії від нападів тюркомовних болгар та склавинів імператорський уряд обіцяв Антам велику платню і ряд вигод [8, с. 24].

З розпадом додержавного утворення – Антського союзу на племінні частини на початку IX століття сформувалася Київська Русь – наступний етап історичного державотворення. За часи її існування державне управління відбувалося різними правлячими поколіннями. У період князювання Ігоря було укладено мирний русько-візантійський договір 944 року. Цей договір не містив суттєвих вигідних для русинів та візантійців положень, порівняно з дипломатичними договорами попередніх періодів. Важливим моментом, який передбачав даний договір, була взаємовигідна військова допомога [8, с. 36].

Впродовж 945–964 років було укладено ряд важливих договорів. Вони припадають на період правління княгині Ольги. З придушенням древлянського повстання і вбивши кількох древлянських князів було спалено і їх головне місто Іскоростень. На міжнародній арені княгиня уклала союзницькі угоди з Константинополем щодо християнізації Русі, те ж саме вона обговорювала і з німецькою стороною, бажаючи заручитись їх дипломатичною підтримкою та дружбою. Проте зміна політичного вектору спричинила втрату її підтримки в середині країни [8, с. 37–39].

За часів правління Святослава – сина Ігоря та Ольги, було здійснено ряд переможних походів, де він показав себе з точки зору талановитого полководця. Проте з точки зору дипломатії його кроки були не такими вдалимими, що дало можливість візантійській стороні вщент розбити його війська, результатом чого стало укладення русько-візантійського договору 971 року. За договором Русь повністю відмовлялася від здійснення військової політики на територіях Імперії, зокрема балканських землях [8, с. 43-44].

Часи правління Володимира значно відрізнялися від його попередників завдяки укладанню шлюбів задля гарантованості союзів, та тим що міжнародні перемовини виходять за рамки Візантії. Наприклад, у 985 році був укладений русько-болгарський мирний договір. На його укріплення Володимир одружився з болгарського принцесою. У 988 році відбулася угода між Константинополем для придушення громадянської війни, а у 989 році було укладено шлюб із сестрою візантійського імператора Анною, що послугувало ратифікацією угоди 988 року. А задля зближення зі Священною Римською імперією Володимир одружився, після смерті Анни з онукою німецького імператора Оттоном I. Варто також відмітити, що за час правління Володимира відбулося Хре-

щення Русі та прийняття християнства, що на державному рівні стало важливим проявом цивілізації та культури [8, с. 45–47].

Характерними рисами князювання Ярослава стало укладення династичних шлюбів. У 1039 році започатковано військово-політичний союз з Польщею шляхом укладання шлюбу між польським королем Казимиром I із сестрою Ярослава Мудрого – Добронегою-Марією. У 1042 році Союзним договором син Ярослава Ізяслав одружився із рідною сестрою Казимира I, де Русь мала надавати військову допомогу Польщі в боротьбі з сепаратистами, Казимир зобов'язувався повернути 800 руських військовополонених, захоплених ще Болеславом Хоробрим у 1018 році [8, с. 51].

Досліджуючи дане питання О. Дурман зауважує, що за князя Ярослава Мудрого зовнішні відносини набули особливого розмаху та динаміки. Дипломатія у середні віки велася через династичні шлюби, що було актуальним типом укріплення дипломатичних відносин, тобто так звана «шлюбна дипломатія». На основі цього, князь Давньоруської держави мав родинні зв'язки з візантійським імператором Константином IX Мономахом, французьким королем Генріхом I, норвезьким королем Гаральдом Суворим, угорським королем Андрашом I і краківським князем Казимиром [6, с. 23].

Проте нащадкам видатних князів Київської Русі не вдалося утримати владу в своїх руках. Міжособистісні сутічки за князівську владу та ряд зовнішніх факторів призвели у підсумку до занепаду і розпаду Давньоруської держави. Наступний реальний поступ української дипломатії став більш помітним у козацьку добу.

Перша половина XVI століття характеризується початком формування українського козацтва і тим самим почався процес поступового їх перетворення на носія національної державності. Початок XVII століття характеризується становленням Війська Запорізького, як суб'єкта міжнародних відносин, впливовим військово-політичним утворенням у Східній і Південно-Східній Європі. У 1594 році Січ вперше в історії стала повноправним учасником міжнародної коаліції після укладення домовленості з представниками «Священної Ліги» про спільну боротьбу проти Османської імперії [9].

Одним з важливих етапів вітчизняного державотворення є період української національної революції середини XVII століття та розгортання національно-визвольної війни. Аналізуючи даний період, особливу увагу потрібно звернути на постать Богдана Хмельницького, який у своїй резиденції в Переяславі приймав представників європейських держав, трансільванського князя Георгія Ракоці, послів султана і московського царя. Він вів переговори з польськими посланцями, налагоджував і розвивав відносини зі Швецією. Проте зусиль гетьмана, в тому числі й дипломатичних, виявилось недостатньо для забезпечення незалежності України. Після Б. Хмельницького вагомий внесок у становлення та розвиток української дипломатії зробили гетьмани І. Виговський, І. Мазепа та П. Орлик. Наступні реальні можливості для української дипломатії виникнуть тільки через декілька століть [9].

В період національно-визвольних змагань українського народу на початку XX ст. потрібно акцентувати на Універсалах Центральної Ради. Їх історичне значення та значимість не викликає сумнівів, оскільки після тривалої паузи почалася активна фаза дипломатичної діяльності. З проголошенням I Універсалу Центральної Ради 10 червня 1917 року та створенням Української Народної Республіки спостерігаються передумови для створення Міністерства закордонних справ України як повноцінної державної структури. Процес становлення органів законодавчої та виконавчої гілок влади було оформлено II Універсалом, проголошеним Центральною Радою 16 липня 1917 р., у якому йшлося про створення виконавчого органу влади – Генерального Секретаріату. З самого першого дня існування Генерального Секретаріату в його складі почав діяти Генеральний секретаріат національних справ [9].

Новий історичний етап у розвитку української дипломатії знаменується прийняттям 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. Після цього було прийнято історичний Акт про незалежність України 24 серпня 1991 р. З проголошенням незалежності перед Україною постали нові можливості та виклики. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин проголошувалось Міністерство Закордонних справ [10].

Водночас постала потреба вироблення власної стратегії на міжнародній арені, визначення національних інтересів та визначення геополітичних пріоритетів. У зв'язку із цим перед Міністер-

ством закордонних справ постали цілком нові завдання, пов'язані з визнанням України міжнародним співтовариством, встановленням дипломатичних відносин, створенням ефективної мережі власних дипломатичних і консульських представництв, розбудовою повноцінних двосторонніх відносин з зарубіжними країнами, набуттям членства і утвердженням в провідних міжнародних організаціях.

Висновки. Питання генези зовнішніх функцій України сягає найдавніших глибин і визначається тривалим процесом державотворення. Поряд з тим, величезний період часу реалізація зовнішніх функцій характеризувалася непостійністю, що обумовлювалося сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників, а також специфікою конкретної історичної епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гоменюк З. Філософський зміст функціонування правової держави у державознавчій теорії Б. Кістяківського. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 373–384.
2. Буцан М. Функції держави: поняття, класифікація, наукові трактування. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 406–410.
3. Скакун О. Теорія права і держави. 4-те вид. Київ: Алерта. 2021. 528 с.
4. Теорія держави і права: підручник / [О.М. Бандурка, О.М. Головка, О.С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
5. Опришко В., Шульженко Ф., Шимон С. та ін. Правознавство. URL: <https://buklib.net/books/22139/> (дата звернення 02.01.2024).
6. Дурман О. Розвиток зовнішньої політики та становлення зовнішньополітичних структур України: історичний аспект. *Державне управління*. 2019. № 4. С. 22–29.
7. Андрусишин Б. Анти-Русь-Україна: етапи становлення української державності. *Матеріали XXI Всеукраїнської наукової конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції»*. Х.: Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. С. 4–8.
8. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. Київ. Ніка-Центр. 2018. 420 с.
9. Міністерство закордонних справ України. Історія. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya> (дата звернення 02.01.2024).
10. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» від 30.03.2016 року № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 02.01.2024).